

HET ONVOLKOMEN GEZIN

voordracht gehouden in het kader van de studiedagen voor ziekenhuispredikanten in het
Psychiatrisch Ziekenhuis Dennenoord te Zuidlaren
d.d. 14 oktober 1974 door J. Euwema, sociaal jeugdpsychiater

Gezien de overige voordrachten in dit kader (met titels als 'Het gesloten gezin' - Gezinsdesintegratie en gezinsdesorganisatie' - Sexualiteit en gezin' en 'Neurotische gezinsrelaties') wordt er hier van uitgegaan dat het niet de bedoeling is uitsluitend het 'gebroken gezin' te behandelen, maar (ook) andere vormen van gezinsonvolledigheid resp. gezinsonvolkomenheid. Want daar kom je dan toch al gauw op uit, op de betekenis van 'onvolledig' als 'onvolkomen' (zoals ook van Dale die geeft) - en de titel van deze voordracht had dus ook, i.p.v. >Het Onvolledige Gezin= kunnen heten **'HET ONVOLKOMEN GEZIN'** (een reminiscentie aan het vroeger bekende boek van van der Velde >Het volkomen huwelijk')

Enige vragen vooraf:

Wanneer noemen we een gezin volledig en wanneer onvolledig (onvolkomen)?

= Man en vrouw - dat toch wel minimaal? Maken deze twee 'leden' een gezin volledig?

= Met of zonder boterbriefje? Hoewel er tegenwoordig wel anders over wordt gedacht, lijkt ook onze wetgeving er toch nog niet aan toe een dergelijke 'wettige verbintenis' af te danken.

= Met of (ook) zonder kinderen? En hoeveel? Gaan we een één-kinds-gezin onvolledig noemen? (er zou wel iets voor te zeggen zijn). En alléén jongens of alléén meisjes - is ook dat niet een beetje onvolledig? Moet de vader als 'kostwinner' zijn werkzaamheden hebben buitenshuis of desnoods binnenshuis? En maakt een werkloze of mindervalide vader een gezin ook al een beetje onvolledig?_

= Wat zeer zeker in de termen van gezinsonvolledigheid lijkt te vallen: langdurige afwezigheid van de vader, bijv. door werk buitenslands of als zeeman, of door verblijf in een (psychiatrisch) ziekenhuis.

= En wat minstens zo zwaar zal wegen - een gezin zeker zo onvolledig (zo ont-hoofd en ont-hand!) zal maken - dat is de tijdelijke afwezigheid van de moeder, bijv. wegens een lichamelijke of geestelijke ziekte.

. Maar nog min of meer los hiervan: Welk soort moeder maakt een gezin het meest volledig - de ouwe-vertrouwde moederfiguur van de drie klassieke k's: keuken - kinderen - kerk? Of vandaag-de-dag juist die moderne moeder van de drie alternatieve c's: collega's - crèche - consumptiemaatschappij?

. En moet er een duidelijke rolverdeling zijn tussen vader en moeder, man en vrouw - of juist niet: moet zelfs de schijn hiervan angstvallig worden vermeden om tot een volledige keuzevrijheid (voor de kinderen) te komen?

. Kan een gezin eigenlijk nog wel volledig worden genoemd als de ouders (hetzij uit eerlijke overtuiging, hetzij uit verhuuld of onverhuuld eigenbelang) afstand doen van hun opvoederstaak? Want is het meest essentiële van een gezin niet juist dat samen-wonen van meerdere (tegenwoordig meestal nog slechts twee) generaties binnen de zekerheidbiedende structuur van vanzelfsprekende (gezags-) verhoudingen: volwassenen als opvoeders en kinderen als 'opvoedelingen'?

Of is alleen een **gebroken gezin**, een gezin dat door een echtscheiding uit elkaar is gevallen, een echt onvolledig gezin? Maar het kenmerkende van een gezin met gescheiden ouders (en evt. 'gescheiden' kinderen) is vaak juist dat er géén volledige onvolledigheid is: de afwezige ouder is er nog wel degelijk, vaak vooral ook in het hoofd en in het hart van de andere ouder, en laat van daaruit zijn of haar invloed nog terdege gelden. Dat is niet zelden juist het probleem. Kinderen vergeten nogal makkelijk, vooral onaangename dingen, en zo kan ook zo'n verdwenen vader (de man die altijd met moeder overhoop lag) al heel gauw verhuisd zijn naar een verborgen hoekje van het bewustzijn, en dat hóéft, op zichzelf, nauwelijks problemen te geven; tenzij de houding van moeder de herinnering aan hem 'levend' houdt: dan kan zo'n vaderbeeld veel nadrukkelijker aanwezig zijn en blijven dan de feitelijke vader ooit geweest is - en dit heeft dan als nare bijkomstigheid ook nog dat hij onkwetsbaar is, dat je er als kind geen boosheid op kunt afreageren, geen woede op kunt koelen. En bij een omgangsregeling (of zelfs een vorm van 'co-ouderschap') is er natuurlijk al helemaal geen sprake van onvolledigheid, soms eerder van 'overvolheid': de kinderen en de ouders hebben het drukker met elkaar dan ooit en krijgen nauwelijks de gelegenheid om even uit te blazen, even (van elkaar) op adem te komen...

Door het stellen van deze en dit soort vragen beseft men ook hoe makkelijk men al direct belandt in dat onoverzichtelijke tussengebied tussen waarnemingen en waardeoordelen. En welke zijn nu eigenlijk 'waar' en (het meest) 'heilig': de waargenomen feiten of de voorafgaande overtuigingen (die de waarneming bepaalden en beperkten)? En bestaan er in feite wel 'harde' feiten, of is deze zgn. hardheid een product van een reductieproces en zijn op die wijze verkregen ('verschraalde') harde feiten daarom juist vaak zo onverteerbaar en onherkenbaar?

Wat dat betreft had deze voordracht ook kunnen heten 'Over vakkennis en vooroordeel' - want het gaat over die onontwarbare verwevenheid van opgedane vakervaring(en) en al bestaande vooronderstellingen, van vakwetenschappelijke kennisverwerving en vakwetenschappelijke 'richting' die je blikveld beperkt en je denken bepaalt. Dat bijv. kinderpsychiaters een uitgesproken belangstelling aan de dag leggen voor de kleutertijd heeft te maken met zo'n soort reductieproces: het komt voort uit de gedachtegang dat vooral in deze leeftijdsfase (de zgn. genitale of oedipale fase) de basis wordt gelegd voor een evt. neurotische ontwikkeling en dat 'dus' ook een psychotrauma als een echtscheiding, maar ook de andere genoemde 'onvolkomenheden', op deze leeftijd het hardst kunnen aankomen. Daarover zal het nu eerst gaan.

Diepere driften of drijfveren

De mythe van Oedipus moge als (in elk geval voldoende) bekend worden verondersteld: de enige overeenkomst met wat er in de kleuterziel geacht wordt te gebeuren is dat ook zo'n zoontje best met zijn moeder zou willen trouwen (wat de oorspronkelijke Oedipus helemaal niet wilde, maar juist wél deed) en dat een kind hele onvriendelijke gedachten jegens zijn ouders kan koesteren, tot complete 'weg-wensen' of doodswensen toe (alweer iets wat de originele Oedipus níét kan worden aangewreven).

In het psychoanalytisch denkkader is de oedipale fase (volgend op de orale en anale fase - dus zo omstreeks het 3e -5e levensjaar) de ontwikkelingsperiode waarin het *geslachtsverschil* een rol gaat spelen - en daarmee samenhangend een veranderde gevoelsinstelling tegenover de ouders. Het zoontje wil moeder voor zich alleen hebben en ziet vooral de vader als sta-in-de-weg die 'uit de weg geruimd' of in elk geval overtroefd moet worden, het dochtertje heeft het ook (vooral) op de moeder voorzien maar kiest de indirecte weg door juist met deze te gaan wedijveren, te gaan dingen om de gunst van vader. (Op 16 februari 1969, twee dagen na haar vierde verjaardag, sprak het jongste dochtertje van deze, bepaald niet-psychoanalytische kinderpsychiater de volgende gedenkwaardige woorden, precies volgens de boekjes van Freud c.s.: "*Ik wil pappa hebben en dan wil ik mamma zijn.*")

Grootheds- en zelfs almachts-fantasieën (die aangewakkerd kunnen worden als er teveel op de wensen van het kind wordt ingegaan!) worden afgewisseld en gevolgd door schuldgevoelens en strafangst, dit laatste vooral als de psychische ('libidineuze') energie (in de tijd van Freud dacht men nogal mechanisch-natuurwetenschappelijk) een uitlaat zoekt in kleuter-onanie. (En zo 'motorisch' werd deze ontlading middels de onanie vroeger opgevat, dat er verschijnselen als een slechte lichaamsbeheersing en onhandigheid werden toegeschreven aan het te drastisch onderdrukken van deze drift.) Dit mag dan misschien wel wat erg 'seksueel' gedacht zijn, toegegeven en erkend moet worden dat de *ouder-kind-relatie* op deze leeftijd een kritische verandering ondergaat: de relatie wordt niet alleen veel ambivalenter, maar opeens ook veel 'persoonlijker' - veel gericht. Dit geldt over en weer: ook de ouders zullen zich meer echt getroffen ('geraakt') voelen als hun kind voorkeur te kennen geeft voor de andere ouder, of blijk geeft van bedekte of onverhulde jaloezie. De ouders zijn er niet meer ver boven verheven maar er rechtstreeks bij betrokken. Zeker voor wat betreft die verboden 'incestueuze' wensen, die volgens Freud en volgelingen een rol gaan spelen op deze leeftijd, en die aan beide kanten allerlei afweerreacties kunnen doen ontstaan, met alle 'dubbele bindingen' en 'dubbele boodschappen' van dien (méér naarmate de ouders zélf minder zijn klaar gekomen met hún verleden). Maar ook zonder het nu direct zo ver en zo diep te zoeken: in deze sfeer van gemengde en tegenstrijdige gevoelens ('Ik houd van mijn ouders, maar soms wou ik dat ik ze niet had - en tóch zou ik ze niet kunnen missen...') gedijen innerlijke conflicten natuurlijk als schimmels in een vochtige kelder. Voor het eerst in zijn prille bestaan raakt het kind a.h.w. in-zichzelf-verdeeld: 'Twee zielen zoeken woonplaats in zijn hart'. En deze gespletenheid zal hij nooit meer kwijtraken: het is a.h.w. de herhaling van de zondeval - de zojuist verworven 'kennis van goed en kwaad' maakt eens en voor altijd een eind aan het argeloos en schuldeloos spelen voor Gods aangezicht.

Hoe het ook allemaal zij en hoe het allemaal moet worden 'uitgelegd' - feit is wel dat de psychische kwetsbaarheid van een kind op deze leeftijd groot (zo niet: het grootst!) is. Hiervan uitgaande laten zich allerlei omstandigheden denken die tevél voor hem kunnen worden. Om enkele voorbeelden te noemen:

Een gefrustreerde agressieve vader, vaak in slaande ruzies met de moeder gewikkeld (ruzies die dan vaak gevolgd zullen worden door seksueel getinte verzoeningen: een andere manier om 'in elkaar op te gaan' en het kind buiten te sluiten) zal makkelijker aanleiding geven tot de zgn. 'castratie-angst' (de gevreesde straf voor de zonde van de hoogmoed aan vader gelijk te willen worden), maar ook makkelijker gemist worden, 'als kiespijn' zagezegd, want met zo'n vader verdwijnt ook de gevaarlijke mededinger. En een ongelukkig getrouwde moeder die in haar gedachten eigenlijk al ontrouw is (aan man én kinderen) en bijv. speelt met de gedachte aan weglopen en vrij-wezen, zal lichter aanleiding geven tot seksueel-incestueuze wensen bij haar zoon (de mogelijke opvolger van vader!) en versterkte wedijver-tendensen bij haar dochter (de mogelijke vervanger van moeder!) dan een moeder die 'alleen maar' een toegewijde moeder is voor haar kroost.

Wat je juist in deze en dergelijke gevallen nogal eens ziet, is een al-te-nadrukkelijk betrekken van de kinderen in de onderlinge relatie: juist omdat ze in wezen worden buitengesloten, moeten ze er zo nodig steeds bij gehaald worden - dus ook samen-onder-de-douche-ja-gezellig, wat in zulke gevallen dan helemaal niet gezellig is, omdat het niet ongedwongen gebeurt maar geforceerd (en daarom prikkelend werkt, of kleinerend: die benijde en verwenste vader blijkt ook nog een indrukwekkend grote penis te hebben).

En weer zijn het dan vooral die ondoorzichtige bijbedoelingen en die gemengde gevoelens, die het kind kunnen beangstigen en verwarren en verstrikken.

Om nu de psychoanalytische gedachtegang in deze even verder af te ronden: als het allemaal goed afloopt (en dat is gelukkig meestal het geval, naar we rustig mogen aannemen), dan wordt het oedipale conflict opgelost - zo rondom het zesde jaar - door identificatie met de partner van hetzelfde geslacht: de zoon 'vereenzelvig't zich met zijn vader, de dochter met haar moeder - en zo zet de geschiedenis zich voort (ook de geschiedenis van de vrouwenemancipatie: want verschillen zullen er blijven, op deze manier). Ook de gewetensvorming is hierin geworteld (en gebeiteld!): het kind maakt zich ook de ouderlijke geboden en verboden eigen, hun wensen worden 'geïnternaliseerd', zoals dat heet.

Gewetensvorming

Als er iets is wat werkelijk niemand kan zijn ontgaan, dan is het wel dat de dingen veranderen omdat de tijden veranderen: een gezin is niet meer wat het geweest is, vaders zijn niet meer wat ze vroeger waren, en ook vormt elke tijd het soort (collectieve en individuele) 'geweten' dat het verdient - daar helpt geen lieve vader of moeder aan. Om te illustreren hoeveel er sinds onze (protestantse) kindertijd is veranderd volgt hier het, nu bijna pervers aandoende, verhaal van Jaap's 'zondeva' uit het bekende boek van Anne de Vries *'Jaap en Gerdientje'*:

Jaap is een jongen van zo 'n jaar of zes-zeven. Op een dag wordt hij in verzoeking geleid door een groep jongens onder aanvoering van Wim van de dominee, die het ijs willen proberen. Maar Jaap kan niet mee doen, want zijn vader heeft gezegd: 'Je zet nog geen voet op het ijs' - dus mag hij zelfs niet even stampen met zijn klomp. En die Wim van de dominee hem maar uitdagen: Jaap durft niet. Jaap durft niet. En Jaap maar getuigen dat hij best zou durven, maar dat hij niet mag van zijn vader: 'En daarom doe ik het niet!' Tot hij tenslotte bezwijkt, d.w.z.: om Wim te bewijzen dat zijn vader wel degelijk gelijk had met zijn verbod (denkt u zich dat eens even in!), tracht Jaap het ijs aan de kant met zijn klomp stuk te trappen. Maar zoiets kan natuurlijk niet goed gaan (je zou het ook bijna een neurotisch compromis kunnen noemen: tussen de oorspronkelijke impuls en de afweer daarvan - en neurotische manoeuvres lopen altijd verkeerd af): Jaap's klomp glijdt van zijn voet en vliegt weg over het gladde ijs... 'Daar gaat-ie' - schatert Wim (inderdaad - die van de dominee: ook Anne de Vries valt een zekere ambivalentie jegens kerkelijke gezagsdragers niet te ontczeggen.) Omdat zijn vader niet gewaar mag worden dat zijn zoon ongehoorzaam is geweest, waagt die kleine Jaap zijn leven om die klomp terug te krijgen en nou ja, het kan ook niet uitblijven: hij zakt door het ijs, hij zakt nog dieper weg in een poel van ellende. Jaap wordt gered door de anderen (behalve door Wim van de dominee: die is weggerend en staat in het bos te schreeuwen) en in optocht naar huis gebracht. Moeder is alleen maar verdrietig: 'Kind-kind, als je daar maar niet ziek van wordt...' Ze verschoont hem en stopt hem lekker in bed: 'daar ligt hij veilig'. Maar ook veilig voor vader?? Die komt net thuis en Gerdientje, het bijdehante vriendinnetje van Jaap, vertelt hem 'alles eerlijk': 'Hij kon het niet zo erg helpen' - zegt ze - 'Heus niet! Eerst wou hij er niet op. Hij zei: Ik mag niet van mijn vader..., maar toen vloog zijn klomp er op...' Maar Vader (het staat er echt met een hoofdletter - hoewel het tweede woord in deze zin!) zegt streng: 'Hij kon het wél helpen. Hij had helemaal niet bij het ijs moeten komen! Dán was hij gehoorzaam geweest!' Dan durft Gerdientje niets meer te zeggen. En moeder kennelijk ook niet: die maakt een warme kruik voor Jaap klaar, en vraagt dan aan Vader (nog steeds met een hoofdletter!) of die de kruik naar hem toe wil brengen: 'Nee' - zegt Vader - 'ik wil hem vanavond niet meer zien. Hij is mij zó tegengevallen, die jongen'. En dan zucht Vader (met een hoofdletter) heel verdrietig. En Gerdientje zucht ook: 'Arme Jaap' - denkt ze - 'wat is je vader (zonder hoofdletter: Gerdientje is van een wat moderner slag) boos'. Doch die zelfde boze vader is dan wel weer zo goed (en dat maakt hem juist zo indrukwekkend, zo onontkoombaar, zo vernietigend - zo God-gelijk!) om even Gerdientje thuis te brengen en tegelijkertijd even langs een vriendje van Jaap te lopen om die uit te nodigen voor het Kerstfeest (iets wat Jaap in de consternatie vergeten had). Nou ja, het vervolg laat zich raden: op de Ellende volgt de Verlossing en de Dankbaarheid, en hoofdstuk 54 heet dan ook rondt: 'Berouw': de moeite waard om nog eens in zijn geheel te lezen. En dan zullen u de tranen misschien ook (weer) in de ogen schieten als u leest hoe Jaap zich in de armen van vader stort, als de (heel even...) verloren zoon: 'En dan wordt het weer goed tussen die twee' - staat er - 'Je hebt me veel verdriet gedaan Jaap', zegt vader, 'Je bent me tegengevallen. Ik moet je helemaal kunnen vertrouwen Jaap! Beloof je me dat?' - O ja, dat belooft Jaap graag - hij wil alles wel beloven, hij is als was in vaders handen. En als vader dan ook nog zegt trots op hem te zijn omdat hij niet meegedaan heeft met de andere jongens toen die de gebrekkige Polleke plaagden - ja, dan kan die kleine (die klein-gemaakte, die vermorzelde!) Jaap wel huilen van geluk en wij huilen in gedachten mee. Terug in bed maakt

Jaap het ook nog even goed met God, maar dat gaat wél wat makkelijker: 'Wilt U mij alles vergeven? En wilt U mij helpen gehoorzaam te zijn?'

Gehoorzaam aan God de Vader - gehoorzaam en onderworpen aan Vader de God...

Moderne moralisten

Hiermee is hopelijk een beetje duidelijk gemaakt - sprekender dan abstract-theoretische beschouwingen hadden kunnen doen - hoe een geweten kan worden gévormd - én misvormd. In dit geval: te benépen gemaakt, maar met andere voorbeelden had aangetoond kunnen worden hoe een geweten ook te ruim kan worden: even 'laissez-faire-laissez-aller' als de opvoeding bijv. Zulke tegenovergestelde voorbeelden liggen juist tegenwoordig veel meer voor het oprapen! Hieruit blijkt hoe tijdgebonden zelfs zoiets essentieels als gewetensvorming kan zijn. Want geen weldenkend mens zal vandaag-de-dag toch nog de soort 'morele terreur' uitoefenen als we Jaap 's vader zagen doen? Maar in 'zijn' tijd was dit veel minder afwijkend (van de gangbare norm) - en dus ook wel wat minder erg. Het had misschien zelfs veel minder met de godsdienstige overtuiging te maken dan we nu geneigd zullen zijn te denken.

In de onvolprezen leesboekjes van *Jan Ligthart* - die over Ot en Sien en Pim en Mien - gaat het wel veel minder moraliserend toe, maar de vaderlijke autoriteit staat ook hierin toch wel zo kaarsrecht overeind, dat alleen al daarom een zekere rechtlijnigheid in de gewetensvorming bijna niet kan uitblijven. Trouwens: diezelfde Jan Ligthart (die 30 jaar lang hoofd ener school was in een Haagse volksbuurt) had ook wel degelijk een boodschap te brengen (net als Anne de Vries), en ook die boodschap klonk toch wel tussen de regels door. Om daar heel even een beeld van te geven: "In de ogen van Ligthart" - schrijft Casimir - "hebben de mensen hun natuurlijke instinct verloren: hun kijk is versluierd door de theorieën van anderen, of wel hun liefde voor het kind is mislukt door hun weekheid, hun egoïsme, de smaak van hun plezier; - hij wilde die liefde en de zin voor verantwoordelijkheid weer tot leven roepen."

En om in dit verband (van de gewetensvorming) ook nog even een modernere figuur te noemen van wie u het vast niet had verwacht: ook de goede *Benjamin Spock* geeft in het voorwoord van de nieuwste drukken van zijn boek (die ándere bijbel...) in de volgende bewoordingen blijk van zijn bekering (nadat hij nota bene de opvoedkundige waarde van godsdienstige vorming of zélf van vaderlandsliefde heeft benadrukt - zij het een beetje op de toon van 'alles is beter dan niets - elk ideaal is beter dan géén ideaal!'): 'Onze enige reële hoop, voor zover ik het kan zien, is dat we onze kinderen zó gaan opvoeden dat zij beseffen dat ze op deze wereld zijn om anderen van dienst te wezen, en niet alleen maar voor hun eigen genoegen' (en dan volgen een aantal concrete raadgevingen die er niet om liegen: een baby van negen maanden mag moeder niet bijten of het haar uittrekken, tussen het eerste en tweede jaar moet vernielzucht worden tegengegaan, vanaf het tweede jaar kan het kind leren zijn moeder te helpen, als driejarige zou het kind al kunnen tafeldekken enz.!! Kortom: méér dan Jaap 's vader ooit zal hebben verlangd...) 'Tijdens de gesprekken thuis moeten kinderen de verontrusting van hun ouders kunnen beluisteren over problemen in de gemeenschap, het land en de wereld. Ze moeten ervaren dat hun ouders daar iets aan doen - door deel te nemen aan kerkelijk of sociaal werk of deel uit te maken van (actie-)groepen met een bepaald doel...' enz. enz. Er is hopelijk voldoende geciteerd om te laten zien dat Spock - intussen vele jaren ouder en wijzer, maar misschien ook pessimistischer en conservatiever geworden - wel degelijk eisen en normen durft te stellen en daarin zelfs niet onderdoet voor iemand als Jan Ligthart.

Om tenslotte een nog onverdachte figuur te citeren, de orthodoxe psychoanalyticus *Mitscherlich*, uit 'Op weg naar een vaderloze maatschappij': 'Onvervangbaar is (ook) de vader/kind-verhouding. Wanneer de vader zijn taak verstaat en het kind een eigen rol weet toe te delen, kan het vadersvoorbeeld voor het kind een eerste aanknopingspunt zijn voor de vorming van een eigen levensplan, terwijl het door dit voorbeeld tevens kan leren, hoe men vrede kan vinden met eigen falen. De vader moet frustreren: doch geen ander kan, zoals hij, tegelijk onvermurdzaam zijn en in liefde vergeven'... Het is bijna als een postume hulde te beschouwen aan gewetensvormers als de vader van Jaap - uit een hoek die men toch tot voor kort voor vrijwel uitgesloten had gehouden. Alweer een teken van de tijdelijkheid (vergankelijkheid!) van allerlei opvattingen, maar misschien toch ook: een teken van de waardevastheid (onvergankelijkheid!) van bepaalde overtuigingen.

Confrontatie en conflict en compromis met de realiteit

Voor wie zich afvraagt wanneer nu eindelijk die gezinsonvolledigheid expliciet aan bod komt: er wordt eerst een wat wijde, omtrekkende beweging gemaakt langs de verschillende gezichtspunten van waaruit het onderwerp beschouwd en een visie ontwikkeld kan worden. Ter verduidelijking worden hier nog wel even enkele oriëntatiepunten langs deze lijn bij name genoemd:

1. Het punt van de (aan-)driften: de Es-kant - daar werd mee begonnen, met die eerste kinderlijke belevenissen van seksualiteit en agressiviteit - en met de angsten die dit kan geven (de zgn. Trieb-Angst). Het is a.h.w. onze biologische basis, dat wat we met de dieren gemeen hebben: drift tot zelfbehoud en drift tot instandhouding van de soort.
2. Het punt van het gevormde geweten: de Super-Ego-kant - waar het zo-even over ging - dat geweten dat kan 'spreken', kan aanklagen - en kan leiden tot gewetensangst en schuldgevoelens.
3. Als derde punt volgt nu de bemiddelingsinstantie tussen datgene wat ons drijft (de driften) en datgene wat ons 'bezielt' (het geweten) - én de buitenwereld (in de ruimste zin). Met andere woorden: de IK-kant - de gerichtheid op de realiteit (waaruit zowel de desintegratie-angst kan voortvloeien als de Real-Angst).

Vanuit dit laatste (gezichts-)punt laat zich hetgeen eerder in (enigszins) psychoanalytische termen werd samengevat, ook in meer alledaagse (en misschien minder aanstootgevende) begrippen beschrijven.

Bijvoorbeeld ongeveer aldus: Zo omstreeks het derde en vierde jaar begint een kind voor het eerst in de gaten te krijgen dat de moeder een ándere persoon is - niet alleen maar voedster en verzorgster, die ten allen tijde voor je klaar staat, maar ook iemand die eisen stelt, tegenprestaties vraagt (zoals bijv. zindelijkheid - maar zo zijn er natuurlijk veel meer voorbeelden te noemen), én (wat wellicht het belangrijkste is): iemand die méér te doen heeft én met meer mensen van doen heeft. Natuurlijk houdt ze veel van haar kind, maar ze houdt evenveel (misschien zelfs nog méér?) van haar man, van vader. (En niet alleen véle varkens kunnen de spoeling dun maken, ook één zo'n groot varken kan dat doen: is het gek dat je zo iemand weleens weg zou wensen - en je je schuldig voelt als dit daadwerkelijk gebeurt?) Een fikse jaloezie is niet meer dan gezond - vanuit dit standpunt bezien - daar hoeft eigenlijk helemaal geen Oedipus of penisnijd aan te pas te komen als verklaring.

En nu hangt het er maar van af welke 'geaardheid' het kind heeft meegekregen (of zich intussen heeft gevormd): is het een *vechtertje* (iemand van het Fight-type) dan zal hij zijn vader willen overtroeven of weg-werken of weg-wensen (verwensen), (dat zal ook afhangen van hoe 'dik' vader en moeder met elkaar zijn, van hoe de moeder hierop inspeelt en van hoeveel de vader verdraagt en toestaat); is het kind een *vlucltertje* (een Flight-type) dan zal het eerder zijn toevlucht nemen tot vleien en aandachtvragen en zielig-doen - en welke registers nog méér allemaal kunnen worden opengetrokken (bij voorkeur vroegere registers: uit eerdere ontwikkelingsfasen). En tot dit soort 'geaardheid' is toch misschien ook het geslacht te rekenen... Een jongen zal eerder zo'n vechtertje zijn dan een meisje: je kunt tenminste geen jongens bezig zien (in ónze soort samenleving weliswaar, maar toch ook in de meeste andere!) of ze zijn doende elkaar te overtroeven, en te wedijveren om het leven. Ook de wedijver met de concurrerende vader zal licht zo'n wedstrijd worden: lukt het een zoontje niet om vader in deze strijd te verslaan, te overtroeven (en als vader een kèrel is, lukt hem dit niet) - dan zal zo'n zoon eieren voor zijn geld kiezen, en zijn vader toch tenminste willen evenaren: hij probeert aan vader gelijk te worden, zich met hem te vereenzelvigen, zich met hem te identificeren - en het volgende mannetje is in de maak: in vaders voetspoor, een variatie op vader.

Een meisje zal meestal meer tot andere manoeuvres neigen om tot haar doel te geraken, d.w.z. om zich van moeders 'voorkeur' te verzekeren. Wie kleine meisjes bezig ziet, zal vaak versteld staan van hun geraffineerde flirtmethoden - een kunst die ze onmogelijk van tevoren van hun moeders kunnen hebben afgekeken, want 'zo' zijn onze Hollandse huismoeders meestal niet (meer...). Maar wat ligt eigenlijk méér voor de hand als je tot het 'zwakke geslacht' wordt geacht te behoren, dan dat je van deze nood een deugd leert maken: je tracht je aannemelijk te maken, je probeert een ander voor je in te nemen ('turning active into passive' - om toch nog even een psychoanalytische term te misbruiken). En wat blijkt nu? Het mes snijdt aan twee kanten: de in-de-weg-zittende vader wordt lekker ingepalmd en ingepakt, maar wat veel belangrijker is: de moeder (waar bij een kind dan nog alles om draait: om háár gunsten gaat het, daar is het om begonnen!) wordt uitgedaagd om met dochterlief te concurreren ten opzichte van vader, maar ook om háár naar zich toe te halen, naar haar gunsten te dingen, wedijverend met vader. En dat is toch typisch iets wat je onder meisjes voortdurend ziet gebeuren: provocerend de voorkeur geven aan het éne vriendinnetje (of vriendje...) om daarmee een ander uit de tent te lokken én naar zich toe te lokken. Met dat merkwaardige, bijna mystieke soort 'venijn' dat bij vrouwen én vrouwtjes favoriet is (net als de hatelijkheid: ook een kunst die toch in feite alleen door

vrouwen wordt beheerst). Wat de beste methode van het flirtend 'werven' van vader betreft: kennelijk 'valt' vader op het soort vrouwen als moeder, dus moet je moeder nadoen om bij vader in de gunst te raken - en als dit de dochter lukt dan is het volgende vrouwtje op komst: in moeders voetspoor, een variant van moeder.

De ervaringen bij neurotische patiënten opgedaan zijn veelal veel gecompliceerder, en veel seksueler ook! Maar daarvoor waren het dan ook neurotische ontwikkelingen, met falende relaties en interacties, en het krampachtig en dwangmatig aanboren van reserves in diepere en primitievere lagen van de persoonlijkheid (te vergelijken met een huwelijk-in-de-versukkeling: als de persoonlijke liefdesrelatie al niet veel meer voorstelt, kan de seks nog op volle toeren draaien, zelfs op hogere toeren dan voorheen).

Eén aspect moet hier nog even nadrukkelijk worden genoemd, nl. dat het oedipale conflict (of noem het: die wedijver-situatie, die verwarrende fase vol tegenstrijdige gevoelens) bij uitstek een *confrontatie is met de realiteit*: die vermaledijde vader is levensgroot aanwezig, die laat zich niet wegdenken (alleen: wegwénen) - daar kun je niet omheen en niet overheen. De wereld en de moeder zijn niet voor jou alléén, je moet ze delen met anderen. De mensen zijn er niet alleen voor jou, jij bent er ook voor de mensen; het is een zaak van leven én laten leven, van nemen én van geven. Dit is de eerste en grootste levensles - alle andere zijn hieraan ondergeschikt (er valt bijv. ook niet goed in te zien hoe een kind ooit God zou kunnen leren liefhebben, zonder eerst geleerd te hebben zijn meest nabije naasten lief te hebben 'als zichzelf', dus ook: zonder van zichzelf te houden!).

Van paternalisme naar maternalisme - van verdringing naar loochening

Er kunnen zich omstandigheden voordoen dat de vader (die voornaamste rivaal) voor het kind óf te machtig is óf te onmachtig (bijv. bij afwezig-zijn of verstek laten gaan) en in beide gevallen krijgt het kind-in-kwestie een verkeerde kijk op de wereld, nl. als een wereld waarin tóch nooit iets zal lukken (vader is onoverwinnelijk) óf als een wereld waarin je alles naar je hand kunt zetten (vader staat me niet in de weg). Die té machtige, té indrukwekkende en dus ontmoedigende vaders had je in de tijd van Freud - en van Jaap en Gerdientje: **Patriarchale tijden** - waarin de vader een toestand was, een status, een vanzelfsprekendheid. Tijden waarin een vader nog 'mild' kon zijn en kinderen nog 'parmantig'. Geen wonder dat in zo'n tijd Oedipus werd herboren: vaders-van-toen waren vaak vreesaanjagende figuren, waarvoor je in je schulp kroop (en dit veilig wegwezen heette *verdringing* - en verdringing gaf innerlijke conflicten - en dat hele complex heette neurose: het waren neurotiserende tijden).

Maar wie hiertegen bestand bleek, wie hier tegenop kon, die ontwikkelde een sterke persoonlijkheid - die groeide tegen de verdrukking in. (Ter illustratie hiervan: in zijn zeer lezenswaardige boekje *'Kind in gezin en groep'*, handelend over het verschil in opvoeding tussen Amerika en Rusland, haalt Urie Bronfenbrenner een door hem verricht onderzoek aan, waaruit bleek dat eigenschappen als *leiderschap* en *verantwoordelijkheidsgevoel* het beste tot ontwikkeling kwamen in die gezinnen, waarin de ouders zich actief doch heel verschillend gedroegen, nl. de moeder meer steun gevend en de vader meer met straffe hand.)

Hoe het die vaders-van-vroeger is vergaan, waar die zijn gebleven, dat is te lezen in het boeiende boek van *Annie Romein-Verschoor*: *'Ja Vader- Nee Vader'* - met als ondertitel: 'Over de afbraak van het patriarchaal gezag en over wat er voor in de plaats kwam'. Feit is dat deze 'patriarchen' méér weg zijn dan iemand ooit voor mogelijk had gehouden. Daar wijst ook Annie Romein op: de vaders hebben zich mét het spoelwater laten weggooien, alsof ze bij-toe waren dat ze troonsafstand konden doen.

Maar wat zien we nu - ook volgens andere essayisten (met echt zgn. 'verantwoord' wetenschappelijk onderzoek kun je niet goed uit de voeten als je je eigen tijd wilt beoordelen en je een toekomstvisie wilt ontwikkelen: dan moet je het meer hebben van fantasie en verbeeldingskracht en verder zal de tijd het zèlf wel leren...): *niét* de zonen hebben de vaders opgevolgd en de macht (en de verantwoordelijkheid) overgenomen in minder-autoritaire zin, *niét* het fraternalisme (van vrijheid, gelijkheid en vooral broederschap) heeft het paternalisme opgevolgd - nee - er lijkt veel eerder sprake te zijn van regressie (een terugval) naar een vroeger (infantieler: 'prae-oedipaal') ontwikkelingsstadium, te weten het **Matriarchaat**: Moeder is machtig, moeder is eindeloos en onsterfelijk, zij zal wel voor alles zorgen (van de wieg tot het graf: maar wie denkt aan het graf...?); en die vaders-van-nu, nou ja, daar hoeft je echt niet meer voor in je schulp te kruipen, die ontken je gewoon, je doet of ze niet meer bestaan, je dekt ze toe (en af!) met de mantel van moeders liefde.

De *ontkenning* ('denial') lijkt inderdaad tegenwoordig *nét* zo troef te zijn als vroeger de verdringing (neurotisch afweermecanisme bij uitstek). Enkele jaren geleden wees *Rudy Kousbroek* hierop aan de hand van Franse publicaties: Links-radicalisme heeft te maken met een onopgelost oedipus-complex, met moederbinding en vaderloosheid; kenmerkend ervoor is de omzeiling van de confrontatie met de realiteit: 'alles moet mogelijk zijn' (in

en op de moederschoot van de maatschappij) 'maar niets mag echt verwezenlijkt worden' (men wil de moederschoot niet echt verlaten om zelf taken ter hand te nemen). Volgens Kousbroek zien we hier de totale ontkenning van de vader én (dus) van de realiteit én (dus) van de noodzaak om ooit zelf ouder en oud, volwassen en verantwoordelijk te worden. Tolerantie en toegeeflijkheid werken dit in de hand: het houdt de droom in stand dat alles kan en alles mag en dat alles goed zal komen (of zelfs: goed zal blijven).

Enkele jaren later zien we hetzelfde gebeuren in bijv. de hulpverlening, waar ook uit links-radicalen richting de droom van de denial wordt gepropageerd en (wat erger is!) in praktijk gebracht: de mens is *niet* ziek, *niet* gestoord, *niet* slecht. Verbeter de wereld en je krijgt betere mensen: schaf de dokter af en ziekte bestaat bijna niet meer, schakel psychiaters uit en de mens wordt geestelijk gezond, zwijg de dominees dood, en God en godsoordeel behoren ook tot het verleden. 'Geloof, hoop en liefde' - doch de belangrijkste hiervan is niet langer de liefde - en ook niet de hoop (want hoop heeft iets onzekers - en dat past niet bij deze denial) - nee, het belangrijkste is het geloof, doch nu het vaste geloof in de natuurlijke goedheid van de mens.

Er gaan - gelukkig - hier en daar stemmen op die pleiten voor een herstel van een rijper ontwikkelingsstadium, en gedacht vanuit het maternalisme is dit het paternalisme. Een zekere *Robert L. Heilbroner*, een econoom-politicoloog en zichzelf een orthodox marxist noemend, wijst op landen als China en Cuba, waar aan de leiders bijna een goddelijke (vol-)macht wordt toegekend, terwijl toch de bedoeling is om de verschillen tussen de mensen te egaliseren. Ook in tijden van gevaar - zegt hij - zal er altijd naar 'een sterke man' worden gevraagd. Volgens hem komt dat omdat we tóch allemaal - als kind - zijn geconditioneerd in het hebben (en houden) van machtige ouders. Zoals we óók door het opgroeien in een 'eigen' gezin (afgesloten van anderen: 'buitenstaanders') geprogrammeerd zijn tot een zeker nationalisme - zodat we wel nooit echt supranationaal zullen kunnen denken: het hemd blijft altijd nader dan de rok, ténzij een vaderfiguur ons mores leert!

Hoe dit zal aflopen? Alleen de tijd zal het ons kunnen leren. Wat hiermee gezegd wil zijn is dit: voor het ontwikkelen van de zgn. realiteitszin zijn vaders even belangrijk als moeders zijn voor het ontstaan van de zgn. 'basic-trust' (de basisveiligheid die elk kind letterlijk 'broodnodig' heeft); en dat het zónder standvastige vader (vaders die verstek laten gaan, die laten afweten, of die door echtelijke rivaliteit en/of door echtscheiding buiten spel zijn komen te staan) wel eens een hele dolle boel zou kunnen worden...

De onderstroom van de onvolledigheid: dáár gaat het om.

Daar zou het hier over gaan: over *onvolledige gezinnen*, dus o.a. over (al of niet feitelijk) 'afwezige' ouders.

Op zijn minst geeft een conflict tussen de ouders - ook al voor de scheiding - een versterking van de (overigens wel normale) ouderlijke ambivalentie (kinderen zijn nu eenmaal niet alleen een lust maar ook altijd een beetje een last). Bijvoorbeeld vanuit de overweging: 'Had ik maar geen kinderen, dan was ik vrij!' - of: 'Je kunt wel zien waar dat kind dát vandaan heeft'. En een dgl. ambivalentie geeft bijna onherroepelijk een doorschieten in beide richtingen: een én teveel én te weinig eisen stellen, en dit vaak ook nog volstrekt onregelmatig en onvoorspelbaar. Deze inconsistentie in de aanpak wordt dan vaak nog versterkt door de inconsequentie: de ene ouder gaat met de andere ouder wedijveren om de gunsten van het kind; men probeert de andere ouder te overtroeven, want het kind moet immers partij kiezen op een gegeven moment. Dat inpalmen kan dan weer te sterke bindingen geven, wat vaak veel erger is (dieper weg zit) dan de verwenning als gevolg van de inconsequente aanpak. Versterkte ambivalentie leidt verder nogal eens tot overbezorgdheid ('overdekking door het tegendeel'), en ook daarvan kan een te sterke moederbinding uitgaan, die elke tendens tot groot worden in de kiem smoort. Als dan bovendien de (be)dreigende vader intussen van het toneel is verdwenen (als de scheiding zich heeft voltrokken) kunnen er situaties ontstaan die een gezonde ontwikkeling ernstig belemmeren. Zo kan bijv. een jongen die toch al een aanleg had voor homo-(of bi-)seksualiteit (zelfs Freud zelf nam een dgl. aanlegfactor aan!) bijna onherroepelijk in de armen van zijn moeder (en in de richting van vrouwelijke identificatie) worden gedreven, nadat eerder de angst voor de vreesaanjagende vader hem al van wedijveren met hem had doen afzien (en in de richting dreef van het 'negatieve oedipuscomplex': de concurrentie met de ouder van het andere geslacht om de gunsten te verwerven van de ouder van hetzelfde geslacht).

Om kort te gaan: gezinsonvolledigheid is een verzamelbegrip dat zóveel kan inhouden en zóveel kan betekenen, dat het bijna oeverloos is (kant noch wal raakt). Het moet 'per geval' worden beoordeeld: de zgn. casuïstiek waaraan individuele hulpverleners als psychiaters hun bestaansrecht ontleen: vanuit een zeker (structurerend, modellerend, lijn-

en-richting-gevend) denkkader zich met een maximum aan invoelings- en voorstellings-vermogen inleven in iemands individuele problematiek (uiteraard met inbegrip van de interacties en relaties met de naaste omgeving) - dát is de gedragswetenschappelijke invalshoek. En algemene (bijv. gezins-sociologische) beschouwingen kunnen daarbij heel interessant (en soms zelfs heel verhelderend) zijn - het gaat uiteindelijk toch om de beoordeling van dat éne en volstrekt 'eigene' geval.

Op twee aspecten van gezinsonvolledigheid wordt hier nog even nader ingaan, omdat daar toch wel enkele punten van algemeen-geldigheid aan zijn te onderkennen. Dat is ten eerste de dan-weer-afwezige en dan-weer-opduikende vader, bijv. de zeeman of anderszins ver van huis werkende en sporadisch thuis komende: hier is nl. sprake van een vader die op gezette tijden zijn rechten herneemt, zijn vrouw weer opeist, en niet zelden zelfs zijn zoontje weer moet verdrijven uit het echtelijke bed (en waren het écht alleen de koude voeten die moeder hebben bewogen hem bij zich in bed te nemen?). Is er een prikkelender situatie denkbaar voor een zoon (of dochter) in de gevaarlijke (oedipale!) leeftijd?

Ten tweede is in dit verband te noemen dat het doodgaan van ouders behalve schuldgevoelens (vanwege de eventuele doodswensen) ook hele gewone boosheid kan opwekken: het kind voelt zich in de steek gelaten, verraden en verkocht. En aangezien zo'n verwijt de gestorven ouder niet meer kan treffen, krijgt de andere ouder het vaak zwaar te verduren. En als er dan naderhand een stiefvader of stiefmoeder ten tonele verschijnt, krijgt die de onbetaalde rekening vaak aangeboden. Wat dan weer, met name voor stiefmoeders, koren op de molen kan zijn van het stiefmoedercomplex - gevolg (óf oorzaak van de sprookjes die hierover handelen.

En over sprookjes gesproken: een vraagteken dient te worden gezet bij al-te-nadrukkelijke hemelverhalen bij de dood van een ouder. Als 'verklaring' voor iets onverklaarbaars en onbegrijpelijks kan het zeker zijn nut hebben, en ook als geloofsstuk heeft de hemel uiteraard alle recht van bestaan. Wat hier alleen wordt bepleit, is een hele behoedzame hantering hiervan tegenover kwetsbare (kleine) kinderen, omdat het voor hen nauwelijks een geruststellende gedachte zal zijn dat die dode ouder hen alsnog te pakken kan nemen, gekweld als ze (toch al) worden door schuldgevoelens en strafangst. En afgezien daarvan: zeker de kinderen moeten mogen vergeten, moeten het verleden van zich af kunnen schudden en hun eigen weg gaan zoeken - en daarbij vooral niet meer dan (tóch al) onvermijdelijk is, gehinderd worden door een vader of een moeder die vanuit de hemel op hen neerkijkt. En nóg verder gaande: juist kinderen die dergelijke psychotraumata hebben moeten doorstaan als het moeten missen van een ouder, moeten bij de werkelijkheid worden bepaald, en vooral niet (langer dan strikt nodig is) in de verleiding worden gebracht om harde en nare feiten te loochenen, te ontkennen (want zoals zojuist gezegd: een dergelijke loochening is de dooddouner voor het oedipale conflict, voor dat o-zo-belangrijke conflict én compromis met de werkelijkheid).

Nadruk op heden of verleden.

De bedoeling was om even in grote lijnen (in vogelvlucht) een indruk te geven van wat er vanuit een (niet: hét...) kinderpsychiatrisch denkkader, een kader waarin heel nadrukkelijk rekening wordt gehouden met het kind-in-kwestie: diens eigengeaardheid en diens eigenaardigheden (waaronder ook te rekenen overgevoeligheden voor bepaalde levenservaringen in bepaalde levensfasen), wat er vanuit die denkwereld te zeggen valt over het *onvolledige gezin* - als vorm van een (van de norm) afwijkende gezinssituatie, en dus als vorm van 'high-risk' (verhoogde risico) of zelfs crisissituatie. Hopelijk is daarbij opgevallen dat veel van ons naïeve (maar toch niet meer zó naïeve...) alledaagse denken over dit soort dingen is doordrenkt met inzichten die aan deze psychiatrische denktrant zijn ontleend.

We zijn er allemaal een beetje aan gewend geraakt om, net als de professionele spijkers-op-laag-water-zoekers, iets áchter de zichtbare verschijnselen te veronderstellen: we gaan er min of meer van uit dat een mens niet alleen wordt gemotiveerd vanuit zijn bewuste beleavingswereld (het antwoord dat je krijgt als je iemand naar het waarom van zijn handelen vraagt), maar dat er ook onbewuste motivaties een rol spelen (die hooguit door de persoon zélf kunnen worden vermoed, doch nooit echt ten volle gekend); dat een mens niet alleen wordt gemanipuleerd door zijn actuele levensgeschiedenis (het hier-en-nu), maar ook (en misschien minstens zo sterk) door zijn levenservaringen, zijn voorgeschiedenis (het verleden waarin het heden ligt).

Daar is echter intussen wél een forse reactie op gaande, vooral vanuit de hoek die eerder werd aangeduid met (resp. beticht van) radicale loochening van de realiteit (te weten de harde werkelijkheid van 'de mens is geneigd tot alle

kwaad en onbekwaam tot enig goed'). De concrete hulpverleningsmodellen die uit deze hoek komen, zijn echter nog rijkelijk tweeslachtig: enerzijds wordt 'vroeger' afgedaan en afgedankt als ouwe koek, anderzijds wordt er nog wel naar hartelust naar onbewuste motivaties gespeurd. Nu laten deze zich ook moeilijk loochenen (wie durft zichzelf werkelijk voor de volle 100 % 'toerekeningsvatbaar' noemen, d.w.z. beschikkend over een volledig vrije en bewuste wil?). Maar omdat het verleden is begraven (onder de grond gestopt: 'wat niet weet, wat niet deert') zoekt men allerlei bijkomende onbewuste of halfbewuste beweegredenen in het horizontale vlak van de intermenselijke interacties in een gegeven situatie (bijv. een zgn. groepsgebeuren, waarvan je soms de indruk krijgt, zeker als het een kunstmatige relatietrainingsgroep betreft, dat er veel emotioneel misbaar wordt gemaakt en opgewekt, juist om het volslagen gemis aan echte diep-doorleefde persoonlijke relaties, zoals die in een gezinsgroep voorkomen, te compenseren). Hulpverleningsmethoden die a-historisch zijn zullen in het algemeen niet zo'n speciale aandacht aan de dag leggen voor stereotypieën als 'onvolledige gezinnen', deze althans niet zozeer met vooronderstellingen (en voorzichtigheid!) benaderen: men ziet wel wat ervan komt (in bijv. gezinstherapeutische of groeps gesprekken) - en men handelt (en helpt) naar bevind van zaken. Het heilzame effect blijft veelal ook tot de 'hier-en-nu'-situatie beperkt: het lucht wel even op, het voelt wel even lekker, maar het beklijft niet. De vraag is ook in hoeverre dit soort methoden ooit bruikbare preventieve inzichten zullen opleveren. Je kunt toch niet iederéén relatietrainingen laten ondergaan en zelfs al zou dat kunnen: zou dat nu een remedie zijn voor alle kwalen van onszelf en van onze samenleving?

Een zekere mate van diagnostisch oorzaak-en-gevolg-denken is toch wel noodzakelijk (althans bevorderlijk) voor de ontwikkeling van preventieve zienswijzen: wil je dat 'gevolg' voorkómen, vermijd dan die-en-die 'oorzaak'. En dat is iets wat de dieptepsychologie (o.a. de psychoanalyse) toch niet onzeggd kan worden: dat ze althans aanknopingspunten heeft aangeboden voor preventief handelen.

Preventie

Het beoordelen (en eventueel behandelen) van kinderen in problematische opvoedings-(dus crisis-)situaties vereist een aparte (d.w.z. specialistische) deskundigheid - een 'kinderdeskundigheid' - die ook bij andere hulpverleners (zoals huisartsen, wijkverpleegkundigen, maatschappelijk werkers) niet 'van nature', niet vanzelfsprekend te vinden is, en van hen ook niet verwacht mag worden. Kinderen zijn zéér bepaald géén miniatuurvolwassenen - zoals vroeger wel werd gedacht en zoals men tegenwoordig opnieuw schijnt te denken. Kinderen zijn op-zichzelf al zeer ingewikkelde wezens, maar ze zijn bovendien nog zozeer verward in ingewikkelde en intensieve gevoelsrelaties (als lid van een gezin) en zo aan voortdurende verandering (d.w.z. fasegewijze ontwikkeling) onderhevig, dat er écht een toegespitste vakkennis voor nodig is om ze (in hun context) verantwoord te kunnen beoordelen.

Dit bleek zelfs teveel gevraagd van één persoon, vandaar dat kinderpsychiaters er destijds toe zijn overgegaan zich met deskundigen van (iets) andere disciplines te omringen. Dit zgn. multidisciplinaire teamwork heeft naderhand allerwegen ingang gevonden, doch de laatste tijd lijkt ook hierin een kentering te komen. Met name maatschappelijk werkers schijnen zich vaak in staat (en gerechtigd) te achten om alléén (of in samenspraak met 'soortgenoten' van hetzelfde vak) kinderen te kunnen beoordelen, zelfs kinderen in niet-geringe noodsituaties (en dat ze daarbij soms zelfs het recht menen te hebben om jeugdigen tegen hun ouders 'in bescherming' te nemen zónder dat eerst deskundig, d.w.z. multidisciplinair, is uitgezocht en nagegaan hoe de verhoudingen en problemen in werkelijkheid liggen - dát moet zonder meer als onverantwoorde beunhazerij worden veroordeeld!). Voor kinderpsychiaters, die zelf altijd volkomen vrijwillig (ze hadden het niet hoéven te doen, net zo min als hun somatische collega's: de kinderartsen) hun verantwoordelijkheid hebben gedeeld met anderen, is het een hele bittere pil, dat ze nu vaak buiten spel worden gezet (of gehouden) door die zelfde soort 'anderen' - die misschien juist menen het zélf wel te kunnen omdat alles zo eenvoudig leek, en het léék zo eenvoudig omdat het door de deskundige zo eenvoudig werd voorgesteld ter wille van het hoog geroemde multidisciplinaire teamwork...

Pleidooi voor het gezin.

Het zou niet modern (en zeker niet modieus) zijn als niet werd geëindigd met de zgn. structurele aspecten van het probleem.

Hoe zou nu zo'n structurele benadering kunnen worden toegespitst op het onvolledige gezin? Hoe zou je bijvoorbeeld gezinsonvolledigheid kunnen voorkómen? En dan zit je weer in dat zelfde spanningsveld tussen geloof en wetenschap waarmee deze verhandeling werd begonnen, en waar het eigenlijk steeds over is gegaan. En in dit geval zit je zelfs héél dicht aan de kant van geloof en wereldbeschouwing, want daar hangt van af hoe je *HET GEZIN* bekijkt en beschouwt.

In deze beschouwing is heel nadrukkelijk (en heel subjectief!) uitgegaan van het zgn. *modern-westerse gezin* als een hoge trap van ontwikkeling (en beschaving) - voortgekomen uit het vroegere *gelegenheidshuwelijk* (van adel die iets na te laten, te erven, had; en later ook van de boer, die zich van menskracht moest verzekeren) en het latere *genegenheidshuwelijk*, waarin aanvankelijk de opvoedingsfunctie nog gedeeld werd met familie en/of buurt (de 'Grossfamilie' of 'extended family') maar allengs 'burgerlijker' wordend, in de zin van meer in zichzelf besloten, meer geïndividualiseerd (waarbij wellicht pil en televisie als belangrijke bindmiddelen hebben gefungeerd: het kleiner 'intiemer' worden en de gezamenlijke ontspanning schijnen wél tot de beslotenheid te hebben bijgedragen). Met alle nadelen aan dit modern-westerse gezin verbonden (zoals exclusiviteit en isolationisme: 'my home is my castle', de soms wat benauwde beschutting bij elkaar, de onderlinge spanningen en frustraties, de neiging tot jaloezie en zondebokvorming enz.) lijkt het toch de momenteel hoogst bereikbare vorm van samenleven te zijn, en bovendien een zeer betrouwbare bouwsteen ('hoeksteen!') van een hechte, solide maatschappij.

In wélk groepsverband kun je zoveel emoties kwijt, zoveel veiligheid vinden, zo jezelf zijn en zo voor een ander zorgen? Waar kun je je zo oefenen in het 'leven en laten leven'? Je moet je wel heel goed bedenken, voor je zoiets gaat ondermijnen (of onderschatten: wat ook een vorm van ondermijnen is). Maar kiezen voor het soort gezin dat wij erop na houden (en let wel: dit mag dan best - en moet zelfs liefst - een heel open gezin zijn, dat zijn leden opvoedt tot mondigheid en solidariteit!), houdt o.a. in kiezen voor exclusiviteit in de huwelijksrelatie. Het valt tenminste niet goed in te zien hoe dit anders zou moeten - en waaróm; het gemak mag dan de mens dienen, het dient zeker niet de verantwoordingsbewuste opvoeder: die moet zich iets kunnen ontfangen ter wille van 'vrouw en kroost', zelfs zonder daarvoor beloond te willen worden, en zonder verplichtingen en schuldgevoelens op te wekken (een hele kunst - maar die gelukkig door de meeste ouders wordt verstaan, als gewoonste zaak van de wereld). Dit geldt evenzeer voor moeders, die hun hoofdtaak heel best heel nadrukkelijk *in* het gezin mogen zien liggen, in het onvoorwaardelijke 'zichzelf-wegcijferende' moederschap. Als een moeder het écht niet meer ziet zitten in haar hoge flat of in haar naargeestige-uniforme nieuwbouwwijk, dan heeft zij uiteraard recht op meer bewegingsvrijheid - en dan kan een crèche eventueel van dienst zijn of een peuterspeelzaal. Doch dan wél uitsluitend vanuit *die* overweging, n.l. dat ze er dan weer beter tegen zal kunnen, tegen de zware, doch onschatbare taak van het moederschap, want daar gaat, daar draait het dan om, uitgaande van de gezinsopvatting als hier gepropageerd.

Het houdt ook in dat de kinderen weer zelfbeheersing en zelfdiscipline wordt geleerd, want anders zullen ze nooit echt 'los vertrouwd' zijn in een steeds vollere en steeds gecompliceerdere samenleving (een samenleving die toch heel moeilijk valt te rijmen met losbandigheid en "lekker uitleven, weet-je-wel?").

Zo'n opwaardering van het gezin zou zelfs kunnen betekenen dat er ook weer meer van het gezin gevraagd gaat worden - als stevige structuur die best een stootje kan verdragen. En dan wordt er wellicht gaandeweg weer wat minder lichtvaardig gedacht over een langdurige (al of niet totale) uithuisplaatsing van een ernstig gestoord of gehandicapt kind (waarom zouden eigenlijk groepsleidster en kinderverzorgster meer te bieden hebben aan bijv. een mongoloïd kind dan de eigen ouders? Want dat is voor veel ouders de reden waarom dergelijke kinderen al vaak op zeer jonge leeftijd in bijv. kinderdagverblijven worden geplaatst: dat ze daar nota bene betere ontwikkelingskansen zouden krijgen...) - en wordt er misschien wat minder zwaarwichtig gedacht over een korte uithuisplaatsing van een niet zozeer gestoord doch meer 'storend' kind (dat het gezin zo doet disfunctioneren dat ook de anderen daarvan het slachtoffer dreigen te worden; in zo'n geval kan het heel effectief zijn het kind-in-kwestie even buiten het spanningsveld 'in veiligheid' te brengen, mits daarbij het eigen gezin centraal blijft staan, en uiteraard ook het contact ermee wordt gehandhaafd (wat ook kan inhouden dat groepsleiders in tehuizen zich niet zo nodig als 'ouders-ervangers' behoeven op te werpen, laat staan als ouders-overtroevvers; iets wat zij natuurlijk wél moeten doen - zelfs heel nadrukkelijk en met inspanning van al hun emotionele krachten - als er géén gezinsachtergrond meer is).

Pleidooi voor het kind.

Er is - anno 1974 - alle reden voor ongerustheid voor wat betreft de positie van het kind, in die zin dat een voortvretende geringschatting opgang maakt van wat het meest elementair en het meest essentieel is in onze (en elke denkbare) beschaving - te weten het ouderschap. En hoe goed 'de pil' ook mag zijn voor de overbevolking en dus voor de ecologie, en hoe goed de pil ook mag zijn voor de hoognodige emancipatie resp. gelijkberechtiging resp. herwaardering van de vrouw (inderdaad: hoognodig - alleen: waarom nu zo nodig in manlijke richting, waarom niet via de erkenning van hun hoofdaandeel in de opvoeding, waarom die functie niet hoger, zelfs het hoogst gewaardeerd en geprezen? Ook buiten huwelijk en huishouding om, liggen er in de maatschappij hiermee verwante taken voor het oprapen!). Maar diezelfde pil zou ons nog wel eens een hele nare nasmaak kunnen gaan bezorgen in deze zgn. 'eeuw van het kind' - nl. vanwege de giftige bijwerking van 'kindervijandigheid'. Je krijgt soms de indruk dat kinderen er zijn om voorkómen te worden, om liefst niet te krijgen, desnoods voortijdig afgedreven, en hooguit heel mondjesmaat in onze wereld toegelaten. Dit is zéér verontrustend! En wat kun je ertegen doen? Het is bijna onbegonnen werk om preventie te bedrijven tegen de tijdgeest in: bijv. matig eten aanraden in een tijd van overvloed; niet-roken in een tijd van genotzoeken; waarschuwen tegen drugs in een tijd dat zelfbeschikkingsrecht als hoogste goed geldt en verbieden verdacht is; pleiten voor een toegewijder en verantwoordelijker gezinsopvoeding in een tijd dat voor alles de vrouwen verlost menen te moeten worden van de ketenen, die hen aan huis en haard kluisteren (zelfs al zijn dat 'de banden des bloeds'); vraagtekens zetten bij de 'natuurlijke goedheid' van de mens in een tijd dat de sociaal-economische structuren als de enige boosdoeners mogen gelden - het is een bijna onmogelijke en in elk geval zeer ondankbare opgave.

Toch kan een pleidooi voor het kind, voor de rechten van het kind, er niet omheen, zeker niet in het verlengde van de gedachtegang zoals die hier is ontwikkeld, dat gepleit moet worden voor het 'volle pond' van de opvoeding van het kind, beter iets te veel ('van het goede') dan te weinig, en dit betekent (o.a.) dat een volledig gezin beslist beter is dan een onvolledig gezin en een 'volledige' ouder bepaald beter dan een onvolledige ouder. Het eerste betekent natuurlijk niet dat een echtscheiding altijd desastreus zou zijn, wel dat het altijd iets is wat beter vermeden kan worden, omdat het in alle gevallen nadelen kan opleveren (hoe geruisloos de scheiding zich ook kan voltrekken, en hoeveel erger een 'slecht huwelijk' voor de kinderen ook kan zijn). En het laatste wil natuurlijk niet zeggen dat een (buitenshuis) werkende vader of moeder geen volledige (volwaardige) opvoeder zou kunnen zijn, echter wel dat het voor het kind nadelen kan opleveren die vooral niet onderschat moeten worden en die zoveel en zo goed mogelijk gecompenseerd moeten worden.

Het slechtst denkbare toekomstperspectief - een waarschuwing

Om de 'ernst van de zaak' nog eens te onderstrepen wordt besloten met een eschatologisch beeld - of om het in de vertrouwde termen van deze tijd te vertalen - stelt u zich de volgende televisiebeelden voor:

Uit een vervuilde zee voor de kust van Rijnmond, vanonder een giftig-geel wolkendek, komt een schip binnenvaren, een schip vol zwarte vrouwen uit de binnenlanden van Afrika - een enkele met haar baby aan de borst, de meesten zonder baby maar mét volle borsten: hun babys stierven vanwege een hoge zuigelingensterfte, in de derde wereld kunstmatig in stand gehouden, omdat de ontwikkelde rijke landen hun gezondheidszorg liever tot ongehoorde hoogte opvoerden binnen eigen grenzen. En dat kwam nu wel goed van pas, want intussen waren er in de welvarende westerse wereld geen moeders meer beschikbaar die nog borstvoeding wilden geven - en bovendien bevatte de melk een te hoog gehalte aan DDT (of dioxinen): niet alleen de moedermelk, ook de kunstmatige voeding was niet meer tegen redelijke prijs ongevaarlijk te krijgen. En dus worden nu scheepsladingen vrouwelijke gastarbeiders aangevoerd - zogende voedsters, om onze kinderen eerst te voeden, en ze vervolgens ook maar op te voeden, nu ze toch eenmaal bezig waren en er een vertrouwensrelatie tussen hen was ontstaan.

Onze eigen vrouwen, vetgemest door de pil en door overvloedig eten (de voedingsvoorlichting heeft zich hier allang bij aangepast: dik is weer de mode!), die vrouwen vervelen zich niet alleen dodelijk, die voelen zichzelf ook zeer schuldig, want de natuur laat zich (nog) niet helemaal dwingen resp. verloochenen. De mannen hebben daar wat minder last van - mannen zijn nu eenmaal minder natuurgebonden, maar omdat ze uit dezelfde verveling hun vertier

zoeken bij hun zwarte slavinnen (nog zo helemaal vrouw, zo puur natuur) krijgen ze toch ook soms wel wat last van schuldgevoelens (een rudimentair geweten spreekt nl. nog wel een woordje mee als een erfelijke belasting, als een kinderziekte, die geen immuniteit heeft achtergelaten, maar juist gevoeligheid). En daarom liggen de vrouwen én de mannen regelmatig op de divan bij de psychiater (als ze welgesteld zijn), of ze participeren in relatietrainingen die steeds onverhulder het volstrekte en volstrekt-geoorloofde egoïsme propageren. Ook de dominees zijn hierbij ingeschakeld - die zijn ook 'platgeslagen' - ook horizontaal geworden - want wat moet je nou met een 'God de Vader' voor een wereld, waarin het moederschap nauwelijks nog geldt, laat staan het vaderschap. Zo werken ze eendrachtig samen, al die zogenaamde hulpverleners - één hulpverlener naast elk medemens - elkaar over-en-weer helpend en bevredigend. In een wereld walgend van verval, vervuiling en verveling...